

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНЦЕПЦІЮ ПРАВ ЖИТТЯ¹

Р. ТОКАРЧИК

*доктор юридичних наук, професор
(Університет імені Марії Кюрі-Склодовської,
Люблін, Польща)*

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Концепція прав людини, яка виражається у регулюванні прав людини, є однією з найбільш важливих складових сучасної правової культури, що прагне до глобального застосування. У міжнародному праві права людини виокремлені в особливий розділ, якому надається велике моральне, ідеологічне, політичне та юридичне значення. Проте права людини не позбавлені певних аспектів, які зумовлюють можливість для їх критики. У теорії права людини критикують із різних точок зору, натомість, у практичній сфері очевидними є труднощі, пов'язані з їхньою реалізацією. У той час як противники концепції прав людини прагнуть її цілковитого заперечення, прихильники ж схвалюють її без жодних застережень².

У наведеному нижче тексті обґрунтовується поміркована позиція, при цьому уникаються як заохочення до повного нехтування правами людини, так і їх беззастережне схвалення в існуючих формі та змісті. Така позиція свідчить про необхідність трансформації, модернізації прав людини у зв'язку з їхньою непристосованістю до сучасних потреб. На сьогодні активно розвивається біо-

¹ *Tokarczyk Roman*. O konieczności transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa życia. Переклад з польської мови — кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Галина Довгань. Наукове редагування перекладу — кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Дмитро Гудима.

² Серед величезного обсягу наукової літератури у сфері прав людини, опублікованої всіма мовами світу, вдалим спробами висвітлення усіх проблемних питань є праці Р. Кузняр [1], Б. Гроновської, Т. Ясудовіч, М. Балцежак, М. Лубішевські, Р. Мізерські [2], Н. Поредем [3], П. Гербер [4].

технологія, котра водночас породжує великі сподівання та серйозні загрози для головної цінності, якою завжди є життя. Текст ґрунтується на підтверджених спостереженнях того, що традиційна етика трансформується у біоетику, традиційне право — у біоправо, традиційна юриспруденція — у біоюриспруденцію. Ці перетворення стосуються також прав людини, яким потрібно було б надати нової форми прав життя — біоправа¹ [5–6].

А. Бречко влучно наголошує: «Сьогодні помітним є спір про форму біоправа. Чи регулювання у цій сфері повинно бути загальним, чи казуїстичним? Чи повинно право виражати аксіологічний максималізм, визначаючи фундаментальні цінності, які не можуть бути порушені? А може, повинно демонструвати суспільний прагматизм, спираючись при цьому винятково на необхідний аксіологічний мінімум і не прагнучи до дефінітивного вирішення моральних проблем» [8]. Варіанти відповідей на ці питання пропонує біоюриспруденція. Залежно від характеру справи, яка стосується аксіологічної дилеми, вона визнає як загальне регулювання, так і казуїстичне. З огляду на сутність етики, закладеної в основу біоетики, можна зробити висновок, що вона може прагнути до аксіологічного максималізму, натомість, право як першоджерело (основа) біоправа досягає своїх цілей на рівні аксіологічного мінімалізму. Не слід називати біоправом регулювання, які ігнорують аксіологічні погляди.

КРИТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ

Права людини можна визначити як уявлення про існування прав, якими наділені усі люди в силу того, що вони є біологічними істотами. Це права, які не залежать від прав, наданих державою, та значно важливіші у порівнянні з ними. Вказані права характеризуються такими ознаками: універсальність, належність від народження, ненабувальність, невідчужуваність, непорушність та основоположність, інтерпретація яких міститься у принципах².

Учення про існування прав людини походить з концепції природного права. Історія природного права є одночасно історією формування складових частин (елементів) прав людини. Ці складові були закріплені на конституційному рівні в Англії у XIII ст., у Франції та США — у XVIII ст. [12; 13, с. 27–37]. Жажіття Другої Світової війни спонукали ООН до прийняття у 1948 р. Загальної декларації прав людини. Під егідою Ради Європи було ухвалено низку конвенцій, метою яких була охорона прав людини. Їх повний огляд міститься у численних, окремих, легко доступних зводах та опрацюваннях³.

Варто зауважити, що права людини зазнають критики подібно до згаданого вище природного права. Немає одностайності думок щодо походження при-

¹ Роздратованість з приводу міркувань про права як «святість» висловив Ф. Фукуяма, пропонуючи аналіз потреб людини, див.: [7, с. 144].

² Можна порівняти, наприклад, працю М. Пеховяк [9] і запропонований у ній великий обсяг літератури. Автор виокремлює універсальність, природність і невідчужуваність як ознаки прав людини [9, с. 13]. Натомість М. Цішек [10] бере до уваги ненабувальність, невідчужуваність, непорушність та універсальність цих прав [10, с. 54]. Порівняйте також працю А. Фаган [11].

³ До них належить праця К. Мотікі [14].

родного права, те саме стосується і прав людини. «Для одних ідея прав людини виникає одночасно зі становленням інституту державності, для інших — доцільність виокремлення прав людини з'являється лише тоді, коли поведження публічної влади з населенням перестає бути внутрішньою та виключною справою конкретної держави» [15, с. 346]. Як і природне право, права людини не мають чітко визначеного нормативного статусу: морального чи юридичного, світського чи релігійного, зобов'язуючого чи декларативного, такого, що можна перевірити, чи ідеологічного тощо. Сумніви стосовно нормативного статусу природного права та прав людини звичайно впливають на розкриття їх неповністю усталених функції [16].

Права людини претендують на універсальність, яка розглядається у суб'єктивному, часовому, територіальному та предметному аспектах. У кожному з них права людини не є загальними. Зокрема, вважати людину єдиним суб'єктом прав означає не брати до уваги існуючих у сучасній юриспруденції розмежувань та окремих сфер правосуб'єктності. Сучасна юриспруденція до суб'єктів відносить ембріон, плід, людську істоту, людину, особу, майбутні покоління та навіть тварин¹.

У часовому аспекті права людини були б загальними, якби існували так довго, як існує людський рід; утім, відомо, що їх формування датується значно пізніше, ніж поява людини. Права людини сформувалися в європейській культурі, яка вплинула на інші культури Заходу. Відповідно, вони не є загальними, тому що не вплинули, або вплинули недостатньо, на інші культури, особливо Сходу та Півдня. Нарешті, права людини не мають загальної предметної сфери, оскільки не представляють собою цілісного об'єкта, який би потребував відповідного регулювання — ширше усвідомлених прав людини².

До характерних ознак або засад прав людини відносять ще вродженість або природність у значенні їх походження, яке є незалежним від правотворчих державних органів. Ця вродженість чи природність, як особливий дар Божий або природний, походить із людської гідності та є лише презумпцією, яка жодним чином не підтверджена емпірично. З цього приводу ознака вродженості або природності, пов'язана з правами людини, не виходить за межі ідеологічної претензійності. Вона жодним чином не досягає того рівня істинності, який притаманний усталеним науковим знанням. При пізнанні вказаної засади прав людини, подібно до природного права, виникають певні труднощі, зумовлені пошуком свого першоджерела на основі багатозначного розуміння природи — божественної, людської, суспільства, світу, Всесвіту³.

Ознаки ненабувальності та невідчужуваності, які називаються також принципами прав людини, можна розглядати разом. Це зумовлено тим, що у так

¹ Влучно описують це питання у своїх працях А. Бречко [8, с. 80], а також А. Латавець [17, с. 31].

² Факт, що джерела змісту і, значною мірою, фактичне значення прав людини обмежуються культурами Заходу, підкреслюють усі серйозні опрацювання цієї проблематики. Див., наприклад, працю М. Пеховяк [9, с. 374].

³ На ознаку вродженості або природності прав людини звертають найбільше уваги насамперед у персоналістичних інтерпретаціях. Див., наприклад: [18].

званому правовому обігу права людини не можна за жодних умов ні набути, ні збути. Вони є ніби невід'ємними від людини, від народження і до смерті. Однак здоровий глузд усе-таки підказує, що ці права можна як набути, так і передати. Звичайно, факт народження зумовлює їх «природний» спосіб набуття, а факт смерті — природну або неприродну відчужуваність. Відмінності між набуттям і відчуженням комерційним та набуттям і відчуженням некомерційним, розкривають більш глибокий зміст ознак або засад прав людини. Однак у підсумку ненабувальність і невідчужуваність прав людини є похідними від факту їх вродженості чи природності [9, с. 374].

Непорушність прав людини як їх ознака чи засада постійно зневажається під впливом політичних кон'юнктурних потреб, які прикриваються ідеологічними гаслами інтересів держави. Досі ідеологічно обґрунтовані інтереси держави, які полягали у більш або менш вираженому порушенні прав людини, як правило, переважали над дотриманням цих прав. З огляду на це, права людини залишаються, головним чином, постулатом, який не має великого практичного значення у міжнародних відносинах. Ними зловживають, пропонуючи малозрозумілі пояснення міждержавних і міжнародних конфліктів. Їх легко використовувати як, насправді, потужне, але пропагандистське знаряддя оскарження. Лицемірне ставлення до прав людини великі світові держави неодноразово виявляли, з одного боку, очікуючи від інших держав неухильного дотримання прав людини, а з другого боку, досить легко звільняючи самих себе від такої необхідності¹.

СТАНДАРТИ, ПРИНЦИПИ, НОРМИ

У міркуваннях, які стосуються наступних стадій становлення прав людини, стадія концептуалізації відрізняється від стадії надання їм обов'язковості, у процесах їх моралізації та юридизації. Концептуалізація — це, інакше кажучи, визначення сутності прав людини, визначення змісту, сфер, вказівка на їх функції. Форми прав людини відносять насамперед до стандартів відповідно до тих форм, які покищо не розроблені на більш детальних рівнях правового регулювання, які об'єктивуються у засадах і нормах. Вважається, що стандартам також притаманна ознака первинності чи фундаментальності, яка пов'язана з нормативними актами, які знаходяться на верхній ланці у відповідній ієрархії в національному праві, так само як і в актах міжнародного права. Найвище місце стандартів в ієрархії нормативних актів нерозривно пов'язане з їх загальністю чи абстрактністю. Вони занадто віддалені від можливості їх практичного застосування та можуть бути досягнуті лише після переходу регулювання на нижчі рівні ієрархії нормативних актів, тобто засад і норм [20].

Поняття «стандарт» у значенні зразка, критерію загальноновизнаних ознак чогось, було запозичене до правничої термінології з інших сфер: техніки, економіки та навіть розважальної музики. У техніці стандарт — це набір чітко визначених якісних та кількісних параметрів певного виробу. В економіці — це підтвердження поширеності технічного стандарту. У розважальній музиці — це приналежність музичного твору до групи творів безперервно оновлюваних та

¹ На тему зловживань правами людини див., зокрема: [19].

виконуваних різними виконавцями. Стандарт у мові юриспруденції має подібне із наведеними вище значеннями змістовне забарвлення. У юриспруденції він іноді використовується як синонім того, що є основним, фундаментальним, стосовно очікуваної охорони людини, зокрема прав людини. У правовій доктрині стандарт наділяється зобов'язальною силою або ж не має такої. Натомість, у практиці застосування права стандарти мають значення, головним чином, у рішеннях міжнародних судів. Зобов'язальні стандарти права називають «твердим правом» (*hard law*), на противагу цьому стандарти, які не встановлюють зобов'язань, називають «м'яким правом» (*soft law*). Критерії буття та необхідності, важливі для будь-якого регулювання, спричиняють роздуми щодо розмежування фактичного стандарту (*standard de facto*) та стандарту формального (*standard de iure*)¹.

У той час, як правове регулювання обмежується загалом мінімальним колом обов'язків, моральне регулювання часто прагне максимальних рівнів, не обмежених якими-небудь сферами [23, с. 83]. Стандарти прав людини характеризуються щодо цього неоднозначністю. Їхній мінімалізм наближує їх до права, натомість, труднощі, пов'язані з практичним застосуванням, більше до моральності, аніж до права. Проте стандарти, які за своєю суттю є мінімальними, зіштовхуються із меншим супротивом з боку культурного релятивізму, існуючого у світі, завдяки чому отримують трохи користі від їх універсальності. Максимальні стандарти за своєю суттю демонструють ознаки чітко визначеної, однієї, вибраної з якогось приводу, нормативної культури. Відповідно до цього частково моральні, частково правові, стандарти прав людини формально відкрито не нехтуються жодною державою сучасного світу. Як такі вони вже належать до усталеної правової культури світу, яка прагне загальності, універсальності чи глобальності.

Обмеження регулювання прав людини на рівні стандартів є добрим вихідним пунктом для переходу до рівнів регулювання, яке визначається принципами та правовими нормами. У той же час воно є надто віддаленим від реального перенесення їх до практики правозастосування. В основних правових культурах світу, насамперед, в американській культурі, культурі *common law* та культурі європейського права, поняття принципу права є вже добре розвинутим та міцно усталеним, а тим більше поняття правової норми. При цьому слід нагадати, що принцип права є лише тезою або правилом, виведеним із багатьох суміжних правових норм, але в подальшому саме він визначає ці норми². Натомість, норма, яка вважається найпростішою одиницею права, виступає зразком для вирішення окремих юридичних справ. Якщо в нормативних міркуваннях беруть за основу, головним чином, принципи, це називається принципалізм, якщо норми — нормативізм або казуїзм³.

Стандарти, принципи, норми та інші критерії є основами різних класифікацій прав людини. Розмежування прав людини на права та свободи не є до кінця

¹ Поняття «стандарт» та його багатозначність висвітлюються, зокрема, на сторінках інтернету. Детальніше див.: [21–22].

² Детальніше див. праці: [24–25].

³ Для порівня див., зокрема, праці: [26–29].

зрозумілим, тому що права обумовлюють свободи. Більш чіткою є класифікація прав людини, яка охоплює найбільш відомі сфери регулювання. При цьому виокремлюють п'ять основних груп: особисті права, політичні та громадянські права, економічні права, соціальні права та культурні права¹. Право на життя, яке є ключовим з погляду біоюриспруденції, у цій класифікації включено до особистих прав. Право на життя — біоправо, що ґрунтується на підвалинах біоюриспруденції, в силу чого є основним з-поміж інших прав. Відома також така класифікація прав людини: права особисті, громадянські та політичні, а також господарські, суспільні та культурні². Як ми бачимо, попередньо наведена класифікація була модифікована. Біоюриспруденція обґрунтовує необхідність єдиної класифікації прав життя у біоправі, в основу якої покладений предметний критерій. Останній передбачає розмежування життя людини, тварин, природи та суспільне життя в його різних проявах. На основі критерію стадій життя біоюриспруденція обґрунтовує поділ всього біоправа на біоправо народження, життя та смерті [5, с. 9; 6 с. 13].

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЖИТТЯ

Концепція прав життя розвивається у відносно новій течії юриспруденції, яка називається «біоюриспруденція». Основою цієї назви є поєднання значення двох слів — грецького слова *bios*, яке означає життя, та латинського — *iurisprudencia*, яке означає знання або навіть правничу мудрість. Під впливом біоетики біоюриспруденція прагне розвивати інтелектуальні основи для нормативної охорони будь-якого життя, а де це можливо й обґрунтовано, також покращення його якості. З точки зору біоюриспруденції, будь-яке життя, особливо життя людини, є одночасно пріоритетною цінністю, тобто первинною та найвищою з-поміж усіх інших, та пріоритетною нормою, тобто головною щодо усіх інших. Охорона життя завжди була важливим завданням. На сьогодні, з огляду на надзвичайні досягнення біотехнології та біомедицини, це завдання є вкрай актуальним і важливим. Ці досягнення водночас зумовлюють як великі сподівання, так і передбачають серйозні загрози для життя. Регулювання, запропоноване біоюриспруденцією, набуває форми біоправа [5, с. 85; 6, с. 94].

Біоюриспруденція стосується будь-якого права, відповідно й прав людини. Інтелектуальне обґрунтування прав людини на засадах універсальності, вродженості, ненабувальності, непорушності та первинності зіштовхується з відповідними викликами біоюриспруденції, яка формує засади біоправа, спонукає до негайного перетворення прав людини у права життя — біоправа³.

Вихідною точкою конфронтації прав людини та прав життя є онтологія біоюриспруденції. У найширшому розумінні життя вона звертає увагу на його

¹ За термінологією автора — «*prawa osobiste, prawa polityczne i obywatelskie, prawa ekonomiczne, prawa socjalne i prawa kulturalne*». — Прим. наук. ред.

² За термінологією автора — «*klasyfikacje praw człowieka na osobiste, obywatelskie i polityczne oraz na gospodarcze, spoleczne i kulturalne*». — Прим. наук. ред.

³ Термін «біоправо» спочатку був запроваджений до французької мови як *biodroit*, а потім — до інших мов: англійської — як *biolaw*, італійської — як *biodiritto*, іспанської — як *biojuridica* [5, с. 86; 6, с. 90].

пріоритетну цінність і первинність відповідних норм, зокрема біоправа. У цьому значенні життя, як висловився відомий німецький філософ Г. Гегель, — це «все, що охоплює існуюче» [5, с. 12; 6, с. 16]. Життя — це життя людини, тварин і рослин — всієї живої природи. Життя — це всі його прояви, на всіх його рівнях, різних видів живих істот — всіх видів тварин та людського роду. Життя — це єдине ціле, яке складається з фізичного та духовного буття у таких його сферах, як психічна, емоційна, розумова, інтелектуальна та суспільна. Життя окремої людини проходить у межах життя інтимного, приватного та публічного, у його фізичних і духовних проявах, життя, будучи здоровим або хворим. Життя суспільне — це життя сімейне, племінне, етнічне, певного народу, державне, міжнародне, професійне, культурне, наукове, товариське, економічне тощо [30, с. 471].

У правах людини життя у широкому розумінні є однією з багатьох рівнозначних цінностей, бо основною цінністю для них залишається людина. Ця антропоцентрична цінність прав людини в біоюриспруденції як обґрунтуванні біоправа розташована біоцентрично — на рівні з усіма іншими живими істотами. Згідно з біоцентризмом людина може визначати свою винятковість лише за допомогою високої якості свого життя, що не підходить для іншого існування, а не лише в силу того, що є людиною. Сприйняття онтологією біоюриспруденції, можливо, найширшого обсягу поняття «життя» матиме серйозні епістемологічні наслідки, які виявлять недоліки обґрунтування прав людини. Тому зі сприйняттям онтологією біоюриспруденції життя як пріоритетної цінності та пріоритетної норми, прямо виникає схвалення багатьох епістемологічних засад: очевидності, відкритості, компаративізму, трансдисциплінарності, холізму, мультикультуралізму, інтегративності, уніфікаційності й універсальності¹. Обґрунтування прав людини не може пишатися такими наслідками.

Засада очевидності «там, де вона може мати застосування» означає, що кожна розумна людина у своєму его пізнає як духовну, так і чуттєву очевидність. Такою очевидністю для кожної розумної людини є життя як пріоритетна цінність і пріоритетна норма. Очевидна беззаперечність біоцентричного пріоритету життя на основі біоюриспруденції надає їй переваги над антропоцентричними обґрунтуваннями прав людини. Права людини оскаржуються з різних точок зору біоцентризму, який розширює розуміння правосуб'єктності та найважливішого змісту правового регулювання або охорони життя.

Засада відкритості, визнана біоюриспруденцією та віднесена до біоправа, передбачає, що повна, очевидна та пізнавально нейтральна відкритість має місце лише тоді, коли суб'єкт пізнання свідомо та цілеспрямовано дозволяє іншим суб'єктам пізнавати те, що він сам пізнає. Йдеться про пізнання життя у всіх його проявах. В обґрунтуваннях прав людини, які формуються на Заході, постійно повертаються течії культурного імперіалізму. Вони ставлять модель людини Заходу над моделлю людини інших культур світу. Це викликає недові-

¹ Порівняйте, наприклад, працю С. Поланда [31] і подану там наукову літературу, репрезентативну для вказаної проблематики, а також працю Н. Біллер-Андорно [32]. Питання біоетики та біоправа в художній літературі були опрацьовані у монографії, див.: [33].

ру, небажання, і навіть ворожість щодо прав людини. Відкритість, на яку звертає увагу біоюриспруденція, у період культурної глобалізації стала необхідною умовою спілкування між людьми у загальносвітових масштабах.

Засада компаративізму, згідно з біоюриспруденцією, є необхідним інструментом об'єктивного пізнання диференційованих проявів життя. Тому що лише вільне та відкрите порівняння змісту релігійних, моральних і різних правових нормативних культур може сформувавши найбільш зрілі біоетичні оцінки у процесах творення та застосування біоправа. Намагання використовувати порівняльний метод проявляються через висвітлення тотожностей, подібностей та відмінностей у сприйнятті життя в різних культурах. При обґрунтуванні прав людини перевага надається сприйняттю життя у культурах Заходу. Тому ці обґрунтування не користуються безумовним визнанням в інших — незахідних — культурах світу, яким користується завжди та повсюди життя.

Засада пізнавальної трансдисциплінарності як усталена парадигма сучасної науки прийнята в біоюриспруденції. Вона вишукує творчі сили, користуючись досягненнями багатьох різних наукових дисциплін, які стосуються життя, зокрема юриспруденції, біоетики, біотехнології та біомедицини. Трансдисциплінарність, невідома обґрунтуванням прав людини, пробуджує розуми, приспані закостенілою рутинністю, спрямовує їх до нових, невідомих, значно ширших та одночасно глибших сфер дослідження. Цьому сприяє поступова лібералізація у світі, яка послаблює монополістичні та догматичні пізнавальні амбіції. Обґрунтування прав людини у достатній мірі не задовольняє вимоги засади трансдисциплінарності.

Засада холізму в біоюриспруденції проявляється у трактуванні пріоритетної цінності та пріоритетної норми життя як цілісної системи, яке протиставляється редукаціонізму обґрунтувань прав людини. Останнє обмежує їх сферу до переважаючого врахування лише людини. Організм кожної живої істоти, особливо людини та тварини, є цілісністю пов'язаних між собою клітин, тканин та органів. Якщо вони правильно співпрацюють між собою, то утворюють системи, що є умовою здоров'я людського тіла та духу. За аналогією з організмами живих істот осмислюються також «життя» різних організаційних структур. Адже вони мають завжди якісь свої початки — ніби народження, тривалість — ніби життя та кінець — ніби смерть. Обґрунтування прав людини є «скромнішим» порівняно з обґрунтуванням біоправа за допомогою біоюриспруденції, оскільки не враховують наведеного розуміння існування організаційних структур.

Засада мультикультуралізму є надзвичайно вагомою у нинішніх умовах глобальних контактів і взаємного проникнення різних культур світу. В біоюриспруденції вона виступає у ролі нібито представника рівного трактування усіх культур світу. Згідно з нею на епістемологічному рівні, завдяки визнанню засади відкритості та засади компаративізму, всі культури світу мають рівний пізнавальний статус. Лише на аксіологічному рівні вимальовується їх диверсифікація щодо обсягів і рівнів інтенсивності нормативної охорони життя, а також прагнень до підвищення рівня його якості, якщо це можливо й обґрунтовано. Просякнуте монокультуралізмом Заходу, обґрунтування прав людини відстає від сучасних очікувань необхідного врахування мультикультуралізму у правах життя — біоправі.

Засада інтегративності, тобто поєднання у певну цілісність різних складових частин, у контексті цього питання — різних проявів життя, у будь-якому випадку характеризує біоюриспруденцію, проте не ототожнюється нею із засадою уніфікаціонізму, яка також належить до засад біоюриспруденції. Саме тому інтегрування буває, зазвичай, лише механічним поєднанням різних елементів в якусь цілісність, необов'язково замкнену та достатньо уніфіковану. Життя як пріоритетна цінність є цілісністю замкненою та монолітною в аксіологічних проявах, подібно до того, як це має місце щодо пріоритетної норми у проявах нормативних. Обґрунтування прав людини не черпаються ані з такої інтегративності, ані, тим більше, з такого уніфікаціонізму.

Засада універсальності чи, як її ще називають, засада глобалізму застосовується, правду кажучи, в обґрунтуваннях прав людини, проте значення, яке їй надають, не слід порівнювати з тим, яке є в біоюриспруденції. У біоюриспруденції універсальність проявляється беззастережно в усіх її сферах дії — суб'єктній, предметній, часовій і територіальній, оскільки такими є безперечно сфери найширшого розуміння життя. Сфери дії прав людини обмежені, насамперед, антропоцентричним розумінням суб'єктності, предметності, темпоральності й територіальності. Право життя — біоправо, яке базується на засадах біоюриспруденції, повністю, не звертаючи уваги на антропоцентризм, розміщує його в біоцентризмі на рівні з іншими центризмами життя.

БІОПРАВО ПРАВАМ ЖИТТЯ

Біоетика та біоправо є двома нормативними системами, які пов'язані між собою спільною метою вирішення конфліктів і дилем навколо охорони життя. Їх поява зумовлена дослідженнями та застосуваннями досягнень біотехнології та біомедицини, які стрімко розвиваються. Біоправо, по суті, має переваги над біоетикою у контексті ефективності не лише охорони від загроз життю, а й можливої та обґрунтованої потреби покращення його якості. Потрібно, щоб біоправо сприймали як нормативну систему, яка стосується процесів трансформації прав людини у права життя.

Неологізм «біоправо» бере свій початок у 90-х роках ХХ ст. і походить від французького слова *biodroit* та досить швидко проник до мов інших країн світу. У той час як біоетика з'явилася у 70-х роках ХХ ст. і походить з північноамериканської правової культури, біоправо, насамперед, є досягненням європейської правової культури. Біоетика асоціювалася з культурою *common law*, натомість, біоправо — більше з культурою права позитивного та культурою права європейського [5, с. 85; 6, с. 94].

З огляду на біоюриспруденцію біоправо «окреслює межі свого предмета сферами правової охорони життя людини та життя природи, яким загрожує втручання науки, техніки та медицини у природні життєві процеси. Вже сьогодні завданням є охоплення всіх правових норм, які стосуються охорони життя. Це зумовлено штучним втручанням у природні життєві процеси, які розкидані у різних галузях національного та міжнародного права» [34, с. 34]. Біоправо має обличчя Януса, оскільки, з одного боку, намагається поглинути права біології, з другого — «біології» права. Намагається регулювати межі безпечного застосування досягнень біологічних наук в інтересах охорони життя. Маючи спільне

коріння біології та права, поєднує в собі використання досягнень біологічних наук щодо опису, аналізу та вдосконалення права і правового регулювання біологічних меж застосування цих досягнень. Надзвичайні досягнення біологічних наук кидають виклики майже всім проявам права: термінології, нормам, інститутам, галузям, системам, способам його творення та застосування [35, с. 243]. Ці виклики настільки важливі та значні, що право не може вже залишатися щодо них байдужим.

Біологічні науки, спираючись на таксономію К. Ліннея, класифікують складові біосфери за ієрархічним принципом, шляхом виокремлення таких категорій: королівство, громада, верстви, уряд, родина, розділ, рід, індивід. Натомість, в юрисномії, яка відома біоюриспруденції, особливо важливу роль відіграють п'ять основних дихотомій: 1) правовий аналіз біології *versus* біологічний аналіз права; 2) антропоправо *versus* екоправо; 3) охорона та збереження природи *versus* використання та знищення природи; 4) зелене у значенні екологія *versus* коричневе у значенні продукція; 5) конвенціональна біотехнологія *versus* трансгенна біотехнологія [36, с. 1029].

Перше протиставлення виражає зіставлення правового аналізу біології з біологічним аналізом права. Це найбільш фундаментальний поділ, присутній у багатьох галузях права, як, зокрема, право охорони здоров'я, право охорони природного навколишнього середовища, право, яке стосується продуктів і ліків, аграрне право, право природних засобів, право видобувної промисловості. Біоправо охороняє у них межі між винахідливістю людини та природністю біології. Правовий аналіз біології утворює більшу частину біоправа. Натомість, біологічний аналіз права, беручи до уваги перебування права під сильним впливом наук про життя, охоплює біоюриспруденцію, нейронауку, біхевіоральну психологію, еволюційну біологію, елементи сімейного права, кримінального права, права деліктів та цілу постчиказьку школу економічного правового аналізу [36, с. 1030].

Протиставлення грецьких слів *anthropos* (людина) й *oikos* (дім) як першоджерело, з одного боку, антропоцентризму, а з другого — екологізму, створює ґрунтовну основу для розмежування складових біоправа. Відмінність між антропоцентричним та екологічним підходами буває, зазвичай, швидше підставою для сприйняття розбіжних або суперечливих етичних оцінок, аніж оцінок, досить подібних до змісту біоправа. Наприклад, при забрудненні навколишнього природного середовища вирішується питання, що є важливішим: здоров'я людини та, відповідно, антропоцентрична перспектива, чи охорона природи та, відповідно, перспектива екологічна. Звичайно, це питання постає тоді, коли неможливо одночасно досягти обох згаданих цілей [36, с. 1031].

Протиставлення охорони та збереження природи її використанню та знищенню є наслідком розвитку промисловості: гірництва, будівництва, створення мережі доріг та інших цивілізаційних ініціатив. Кожна з них урегульована достатньо розвинутими галузями біоправа. Біоетична дилема, яка регулюється цими галузями біоправа, по суті, підводить до відповіді на питання: чи вартість життя природи можна поступово зменшити до комерційного потенціалу за рахунок першості, яка належить самодостатній, естетичній, оздоровлюючій і символічній цінності природи? Відповіді на ці питання з'являються найбільш

чітко під час непростих та гучних дебатів з екологічного права. В інтересах збереження біорізноманітності йдеться про види, які зникають, їх основні місця проживання, обмеження на полювання, охорону ландшафту. Зміст тих дебатів, по суті, біоцентричних, загалом досить легко перенести на антропоцентричну модель, демонструючи вигоди, які черпає людина з охорони та збереження природи. Тому біоправо у цій сфері має іноді забарвлення то більш екоцентричне, то більш антропоцентричне, які, однак, необов'язково суперечать одне одному [36, с. 1033].

Протиставлення зелене — коричневе у біоправі також стосується сфери права охорони природного середовища. Воно набуло значного розголосу завдяки руху так званих «зелених», які підносять охорону біорізноманітності до рівня політичної ідеології. Цілі збірники норм біоправа знаходяться по один чи по другий бік вказаного поділу. При цьому вони встановлюють абсолютну охорону живої природи від різних загроз або охорону часткову. Забороняють будь-які забруднення природи або лише їх обмежують. Залишають без змін ситуацію, при якій має місце спустошення середовища, або зобов'язують відновити знищені екосистеми, оздоровити хворі екосистеми від патологій, що виникли з вини людини [36, с. 1034].

Протиставлення конвенціональної біотехнології та біотехнології трансгенної у біоправі стосується вкрай складних біоетичних дилем. Попри те, що з часів зародження сільського господарства, огородинства та розведення тварин люди модифікували різні генетичні організми, на сьогоднішній день трансгенна біотехнологія викликає серйозні занепокоєння, які зумовлюють формування окремих збірників біоправа. Трансгенна біотехнологія своїми величезними можливостями у сфері створення нових організмів і трансплантології сміливо увійшла до світу, котрий раніше належав до сфери мрій і фантазій. На молекулярному рівні вона цілеспрямовано маніпулює формами життя та використанням знань стосовно живих систем. При цьому вона користується нечіткою термінологією, яка страшно звучить для осіб, які не є спеціалістами у цій сфері. Наприклад, такими аббревіатурами як *GMO* (генетично модифіковані організми), *PCR* (полімерна ланцюгова реакція), *RNAi* (інтерференція рибонуклеїнової кислоти), *rbST* (рекомбінантний бичачий соматотропін) та іншими. Трансгенна біотехнологія кидає традиційному праву мовні й емоційні виклики, пригнічуючи біоправо [36, с. 1035].

Термінологія й обґрунтування прав людини на тлі викладених вище протиставлень вже очевидно застаріли. Вони знаходяться в очікуванні термінових змін щодо використання прав життя, які будуть базуватися на принципах біоетики та біоюриспруденції. Досі розкидані серед багатьох нормативних актів різних галузей права, права життя могли б бути зібрані в єдиному *Кодексі прав життя*. Видається, що це міг би бути результат законотворчої співпраці ООН та Ради Європи.

ПРИНЦИПИ ПРАВ ЖИТТЯ

Принципи прав життя — біоправа — пояснює біоюриспруденція як його теоретична основа. Раніше вони вже стисло обговорювалися щодо їх конфронтації з принципами прав людини. Але варто зупинитися на трьох основних кон-

цепціях принципів, які відносять як до біоетики, так і до біоправа: американській, європейській і всесвітній¹.

Американську концепцію принципів біоетики та біоправа розробили двоє вчених — Т. Боушамс та Дж. Чайлдрес. Вони втілили її у чотирьох принципах, головним чином лише у контексті блага для пацієнта, зведених у підсумку до двох принципів. Це такі принципи, як: 1) повага до самостійності людини; 2) невчинення зла; 3) добродійність; 4) справедливість. Вже на перший погляд помітно, що другий і третій принципи виражають, по суті, те саме, але у позитивній або негативній формі. При інтерпретації цих принципів автори рекомендують брати до уваги їх зміст, узгодження (*coherentism*) та деталізацію (*specification*). Йдеться про те, щоб досягти «рефлексійного еквілібризму», під яким розуміють двостороннє пристосування загальних принципів до конкретних норм і конкретних норм до загальних принципів. Деталізація, натомість, відноситься до загальних принципів таким чином, щоб можна було на їх основі виводити більш детальні, але онтологічно й аксіологічно однорідні норми².

Європейська концепція принципів біоетики та біоправа була широко та ґрунтовно розроблена групою з 22 авторів, більшість з яких походили з Європейського Союзу. Вони працювали над нею протягом 1995–1998 рр. Концепція відома під офіційною назвою «*Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw. Autonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability*»³. В розмовній мові її називають — *Barcelona Declaration*⁴. Принципи цієї Декларації — автономія, гідність, цілісність⁵ і вразливість — загалом сприйняті, однак були по-різному розтлумачені. Тут лише можна її стисло резюмувати⁶.

У принципі автономії ключове слово «автономія» походить від двох грецьких слів *auto* — самовладність, самоуправління та *nomos* — тональність, нота. Поєднання цих слів вказує на те, що самовладний або самоуправний суб'єкт надає своїм вчинкам власну, індивідуальну тональність або також аксіологічну нотку. Коротше кажучи, принцип автономії розуміють не лише як ліберальний дозвіл (*permission*), а й як неавторитарне, настільки ж моральне та правове, як і політичне, зобов'язання (*obligation*). По-перше, проявляється у здатності створювати життєві ідеї та цілі. По-друге, полягає у здатності людини до самокритики з погляду визначення моральності власних вчинків (*self-legislation*). По-третє, об'єктивується через раціональне прийняття рішень без тиску ззовні. По-четверте, публічно проявляється у політичному ангажуванні тих, хто збері-

¹ Американську та європейську концепції принципів біоетики та біоправа порівняли Дж. Рендторф [37] та П. Кемп [38].

² Концепція, запропонована Т. Боушамсом і Дж. Чайлдресом, критикується насамперед тому, що необґрунтовано не розмежовує тотожні принципи невчинення зла та добродійності й обмеження їх застосування у біомедицині.

³ «Основні етичні принципи в європейській біоетиці та біоправі. Автономія, гідність, недоторканність і вразливість». — *Прим. наук. ред.*

⁴ Барселонська декларація. — *Прим. наук. ред.*

⁵ Інтегральність. — *Прим. наук. ред.*

⁶ Коментар до Барселонської декларації та її текст публікували П. Кенеп і Дж. Рендторф [39, с. 239–249].

гає особисту відповідальність. По-п'яте, врешті, супроводжувати її завжди повинна свідома згода (*informed consent*) [40, с. 3].

Принцип гідності, який завдячує своїм ключовим словом «гідність» латинському слову *dignitas*, повсюди інтерпретується у значенні якості особи як такої у всіх нормативних аспектах. Будучи реліквією християнської спадщини, він виражає ідею людини в уяві Бога (*imago Dei*) як головної істоти серед усіх інших живих істот. У традиціях Просвітництва, згідно з сентенцією І. Канта, людина є метою сама для себе, ніколи засобом для інших цілей, цінністю, яку не заміниш за жодну ціну іншими цінностями. Гідність як чеснота не може бути зведена до автономії, але через автономію може бути втрачена як через суб'єктивні погляди, наприклад, відсутність відповідальності, чи об'єктивні причини, наприклад, тяжку хворобу. Гідність стосується також ставлення до самого себе, свого тіла та духу, а також ставлення до інших людей. Відповідно, підлягає як самооцінюванню, так і оцінкам ззовні¹ [40, с. 5].

У принципі інтегральності ключове слово «інтегральність» походить від латинського слова *integritas* та латинського слова *intact*, які разом вказують на те, що недоторканне та непорушне не має бути доторканим і порушним. На цьому наголошує латинський вислів *noli me tangere*² та французький — *l'intangibilite de la personne*³. Цей принцип тривалий час обмежувався антропоцентричною людською істотою. У період зростаючого значення біоцентризму, він поширюється на інші сфери життя всієї природи. Він вважається чеснотою нескорумпованого характеру, праведності, честі та добрих намірів. Його відносять до цілісного існування у часі, особистому просторі, тілесному та духовному бутті, пам'яті та вічності, описах та оцінках. Повага до *ius privatum* асоціюється із повагою до *ius publicum*. У біоправі проявляється, зокрема, у дилемах, що виникають через маніпуляції з людською генетичною структурою. Повсякчас існує турбота про збереження ідентичності поколінь теперішніх і поколінь майбутніх [45, с. 7].

Принцип уразливості в найбільш популярній на сьогодні англійській мові позначається як *vulnerability rule*. Його ключове слово «вразливість» етимологічно пов'язане з латинським словом *vulneratio* — ранили, калічити, мучити, кривдити, травмувати. У біоправі цей принцип забороняє власне те, що виражає його зміст. Уразливість поєднується з недоторканністю як вираженням поваги до цілісної охорони будь-якого життя. Будучи адресована людині, вона нагадує їй, що у своєму егоцентризмі, часто занадто вразливій турботі про себе, людина не бере до уваги необхідності достатньої турботи про інші прояви життя в природі, особливо про життя тварин. Уразливість є надзвичайно важливим принципом, оскільки виражає форму будь-якого життя, вельми чутливого до ушкоджень, поранень, болю, страждань і вбивства. Цей принцип сто-

¹ Монографічне опрацювання принципу гідності опублікували, зокрема, Д. Бейлелвельд, Р. Броунсворд [41], див. також [42]. Принцип гідності вважається зайвим і критикується з різних позицій. Див. на цю тему: [43–44]. Різносторонній аналіз пропонує також А. Краєвська [45, с. 121].

² Не торкайся мене. — *Прим. наук. ред.*

³ Недоторканність особи. — *Прим. наук. ред.*

сується усіх живих істот і з огляду на це набирає сили універсального принципу біоправа. Він стає категоричним наказом при прийнятті політичних рішень у ліберальній демократичній державі. Цей принцип переконує, що йдеться не про якусь досконалість, а про звичайну, нормальну природність (*not perfect, but natural and normal*). З огляду на це висловлюються заперечення проти маніпуляцій, якими займається, головним чином, генетична інженерія, яка прагне коригувати природу у значенні оживленого світу. На основі біоюриспруденції можна безпосередньо стверджувати, що емпатичне право є необхідним та інституціоналізованим з метою відповідної охорони вразливості оживлених істот. Біоетика та біоправо є компенсаціями людської вразливості, які прагнуть до врівноваження асиметричності між природною слабкістю та штучною владністю [45, с. 8].

До цих чотирьох принципів європейської концепції біоправа — автономії, гідності, цілісності та вразливості — біоюриспруденція додає принципи справедливості та відповідальності. Поєднання усіх цих принципів можна розглядати як всевітню концепцію принципів прав життя.

Аналізуючи принцип справедливості, слід звернути увагу на те, що у важливій для юриспруденції латинській мові справедливість — це *iustitia*. Хоча протягом століть триває пошук суті права, справедливість надалі належить до найбільш спірних понять. У дискусіях про справедливість часто легше вказати на прояви несправедливості, аніж досягти консенсусу щодо розуміння справедливості. У визначеннях справедливості розум бореться з емоціями. Її пов'язують із людським прогресом, моральними та правовими нормами, а також з організаційними структурами, які створені для її реалізації. Основою справедливості незмінно залишається рівність, але варто пам'ятати, що існує рівність несправедлива та рівність справедлива. Зі сторони справедливості можна говорити про справедливу рівність, справедливу нерівність, несправедливу рівність та несправедливу нерівність. Формули справедливості обумовлені суспільними формаціями рабовласництва, феодалізму, капіталізму та соціалізму, які надавали перевагу критеріям народження, становища у суспільстві, досягнень, праці та потреб. Важливими поділами справедливості є її дихотомічні поділи на розподільчу та зрівнювальну, оплатну і відплатну, статичну та динамічну, формальну чи процедурну і матеріальну. Переважає погляд, що права, у контексті цієї статті — біоправо, заслуговує на назву справедливого, тому що підтримує рівність, свободу та безпеку. На сьогодні змагаються між собою п'ять основних концепцій справедливості: 1) лібертаріанська з ідеалом свободи; 2) соціалістична, яка вбачає ідеал у рівності; 3) ліберального добробуту, яка приймає за ідеал договірну правомірність максимальної корисності; 4) комунітарна, ідеалом якої є спільне благо; 5) феміністична, яка прагне в ідеалі звільнити суспільство від статевої дискримінації. Стосовно біоправа біоюриспруденція розглядає ці додаткові концепції як *iuxta propria principia*¹, тобто принципи ані етичні, ані політичні, проте законні [46, с. 217].

Принцип відповідальності (в англійській мові слово «*responsibility*» використовується частіше, ніж «*liability*») визначається як ознака поведінки свідомої

¹ Власні начала (автономні принципи). — Прим. наук. ред.

людини, готової до того, щоб особисто відчувати наслідки цієї поведінки — позитивні чи негативні. У сферах схвалення біоцентризму, сприйнятого через біоюриспруденцію для потреб біоправа, до відповідальності у дусі солідарності всіх оживлених істот відносять обов'язок моральної реакції на ставлення до життя інших людей. Відповідальність виникає з якогось раніше взятого обов'язку, зокрема, біоетичного або біоправового. Її реалізація обумовлюється свідомістю, волею, можливістю, подекуди навіть необхідністю виконання обов'язку. Вона є ретроспективною та підпорядковує поведінку внутрішнім і/чи зовнішнім наказам або заборонам. Вона може сприяти закріпленню того, що є, наприклад, непорушеним станом природи, чи виражати те, якими будуть наслідки за шкідливе порушення цього стану. Відповідальність — це вид відповіді на очікування окресленої нормативної системи, у контексті цієї статті — як біоетичного, так і біоправового. На думку стоїків, відповідальна поведінка полягає у піддаванні слабшої людини тому, що від неї сильніше. У філософії Г. Гегеля відповідальність відносилася до діалектики буття. Натомість, у концепції А. Бергсона вона є творчою відповіддю на складні ситуації. Пов'язана з відчуттям особистого вчинення злочину, в біоцентризмі вона стає очікуванням нешкідливого вчинку, який сприяє охороні усіх проявів життя [46, с. 271].

ЗВ'ЯЗОК ПРАВ ЛЮДИНИ З ПРАВАМИ ЖИТТЯ

Обговорення зв'язку прав людини з правами життя вимагає попереднього окреслення зв'язку біоетики та біоправа. Щоб викласти це стисло, можна повторити, що біоетика та біоправо є двома нормативними джерелами дилем і конфліктів, які стосуються життя та спричинені дослідженнями і застосуванням біотехнології та біомедицини, що стрімко розвиваються. Обидва вказані нормативні джерела виражають у притаманний їм спосіб спадок Заходу, тому їх присутність в інших правових культурах світу є ще незначною. Біоетика є поєднанням філософії моральності з етичними нормативними постулатами. Натомість, біоправо, яке надихається біоетикою, є системою права, що формується, ґрунтуючись на філософських засадах біоюриспруденції. Інші інтерпретації біоправа розглядають його аналогічно з біоетикою, не розкриваючи окремі філософські засади в біоюриспруденції. Біоетика, як і біоправо, однаково є особливими правами життя, котрі висловлюються за допомогою біонорм. З огляду на це, їх зв'язок з правами людини можна розглядати разом, за посередництвом характеристики біоправа [5, с. 90; 6, с. 89].

Характеристика прав життя, які виражаються за допомогою біонорм біоетики та біоправа, вимагає виявлення їх джерел [47, с. 27; 48, с. 351]. У той час як прихильники природного права вбачають його у біологічній природі, прихильники юридичного позитивізму — у людській раціональності. Видається, що протиставлення того, що є біологічним, тому, що є раціональним, не є звичним підходом. Біонорми є результатом людської раціональності. Тому права життя — біонорми є певною цілісністю, яка поєднує у собі біологічну сторону із раціональною. У намірах біотехномедицини узвичаїлися засади, які, однак, відступають від класичних засад концепції природного права. У трактуваннях природного права природа залишається незмінним, нормативним та етичним взірцем для права. Натомість, у біоетиці та біоправі вона втрачає ці переваги як

тільки генетична інженерія намагається покращити природу, а біомедицина — усунути патологічні прояви в біологічному та психічному станах природи пацієнта. З цієї точки зору, права людини розташовуються певним чином десь між природними правами і правами життя біоетики та біоправа. У вказаному вище *Кодексі прав життя*, права людини повинні бути розвинуті та розміщені разом із засадами біоправа.

Прийнявши біологічний натуралізм як джерело біоправа й очікуючих на модифікацію прав людини, зіштовхуємося із сумнівами, пов'язаними з філософською багатозначністю натуралізму. Обмежуючи цю багатозначність тільки нормативними аспектами натуралізму, її слід визначити у трьох значеннях: головним чином як біологічну нормативність, технічну нормативність та природну відповідальність. Раціональність здорового глузду, яка належить до згаданих сумнівів, підказує, що у реаліях життя частіше йдеться не про досконалість, а про нормальність (*not perfect but normal*) [48, с. 33]. Проте це спричиняє появу нових сумнівів, на цей раз пов'язаних із дискусією про зміст поняття «норма». У кінцевому підсумку життєва практика є настільки відірваною від натуралізму та нормативізму, наскільки залежною від раціоналістичної герменевтики, яка обумовлює людські процеси прийняття рішень. Оскільки сама природа не дає достатніх вказівок для людини щодо оцінок і виборів у біоправі, використання досягнень біотехнології та біомедицини обумовлюється чинниками прийнятності, диференційованими залежно від культури. Вони відходять від звичної претензійної універсальності прав людини, договірних зобов'язань і, навіть, естетичних або й інших чинників.

Як у концепціях прав людини, так і в концепціях прав життя, виражених у біоправі біонормами, спільною метою залишається охорона життя, яке вимірюється його якістю. Це є важливим пунктом обох концепцій. У них відбувається поєднання емпірії життя з виборами цінності, що значно відрізняє права людини від прав життя — біоправа, пояснюваного з позицій біоюриспруденції. Вказані відмінності вже згадувалися вище. Проте на цьому ще слід трохи зупинитися, зокрема, на відомих та використовуваних у біоюриспруденції процедурах визначення якості життя (*Quality Life, QL*) або швидше якості здорового життя (*Health Quality Life, HQL*), які зумовлюють зміст та форми біоправа. Спираючись на етапи такої процедури, розвинуті загальною теорією рішення, сучасна раціональність у цьому відношенні, по суті, зводиться до медичної раціональності. Сучасна медична раціональність визнає ідею, що для стратегії тривалості життя людини, яка вимірюється роками, місяцями, днями, — «більше, значить краще» (*more is better*). Проте ідея тривалості життя повинна зіставлятися з ідеєю «роки життя без розладів» (*years without impairment*). Тому лише продовження життя недостатньо, одночасно це має бути життя відповідної якості — *HQL* [48, с. 35].

Але навіть використання *HQL* остаточно не вирішує питань, пов'язаних із якістю життя, оскільки виникають проблеми щодо можливості виміру якості життя, які не вирішені остаточно й однозначно. Права людини прямо недооцінюють цієї проблеми, натомість, для прав життя — біоправа — це є ключовим питанням. На питання чи можливо виміряти якість життя (*quality be quantified*) біоюриспруденція дає чітку відповідь. Вона скеровує права життя — біоправо —

до трьох критеріїв оцінювання: фізичного, ментального та суспільного. На запитання про те, хто повинен оцінювати якість життя, біоюриспруденція схиляється до відповіді, яка базується на довірі до професійних груп, належних до біоетичних комісій. Спеціалісти, передовсім лікарі, поєднуючи кількісний індекс життя з індексом якісним, намагаються оцінювати об'єктивну якість життя. Зокрема, це стосується можливого ступеня її зниження при діагностуванні хвороб та інших патологій і напрямів можливих змін при відповідному прогнозуванні. При цьому спеціалісти, зазвичай, обмежуються законними вимогами усвідомлюваної згоди пацієнта (*informed consent*). Такий досить раціональний і концептуально вишуканий метод називається оцінюванням за якістю (*assessment by quality*) оцінених років життя (*adjusted life years*), скорочено — *QALYS*. Він використовується у стратегіях медичного обслуговування розвинених країн сучасного світу, які вже беруть до уваги біоправо. Цей метод може, та навіть повинен, використовуватися не лише щодо людського життя людини, а й так само і життя тварин та інших оживлених елементів природи [49, с. 90].

Вимірювання якості життя, позначуване аббревіатурою *QALYS*, є раціоналізованою професійною формою. Воно потребує значних зусиль, знання технічного обладнання, чутливості, яка, зазвичай, зіштовхується з тривіальністю проявів життя. Окрім того, під час щоразу більш гострого протистояння прав людини та прав життя немає вже зворотного шляху до аматорських інтуїтивних вимірювань. Проте відомо, що навіть надто точні виміри енергії життя піддаються різним аксіологічним оцінкам, тому остаточно все вирішують переваги. Головна ідея біотехнологічних і біомедичних намірів має аксіологічний, насамперед, етичний характер, який однак ангажує юридичну проблематику справедливості. Вади та шкоди здоров'ю вважаються несправедливими проявами природи, які виправляються завдяки можливостям біотехнології та біомедицини з метою досягнення більшої тривалості та кращої якості життя (*quantity-quality life*). Таке значення природної справедливості пропонують біотехнологія та біомедицина, виражаючи тим самим звичайну справедливість. Зі зростанням технологічних можливостей змінюються ідеали. Ідеали людини належать до антропології, натомість, досвід людини — до знання природи [47, с. 38].

Американська модель прав життя пропонує взаємне доповнення принципів біоетики та біоправа [50]. Ця модель відрізняється від моделі прав людини, яка визнає першість принципу гідності та моделі біоюриспруденції, яка вважає життя найвищою цінністю. У той час як системне регулювання життя користується категорією норми, його прояви у реальному житті є відносними. Вони якимось чином стосуються значень паритету, симетрії, рівності, справедливості. У цих зв'язках біоправо чітко поєднується з емоційним теплом, натомість, біоправо — більше з інтелектуальним холодом. Однак зв'язки біоетики та біоправа є необхідними. «Біоправо без біоетики є сліпим, і біоетика без біоправа є пустою» [50]. Ця вказівка є важливою для трансформації прав людини у права життя.

Влучним є спостереження, що «все більш поширеним є переконання у необхідності перегляду поглядів щодо способів реалізації деяких прав людини. Багато проблем, пов'язаних із реалізацією прав людини, досі залишаються все-сторонньо недослідженими у контексті нових технологічних можливостей»

[51, с. 168; 52 с. 168]¹. Пропонуючи такий перегляд, варто брати до уваги концепцію прав життя — біоправа, яке розвивається біоюриспруденцією. Завдяки цьому пристосуванню до теперішнього стану знань біоюриспруденція здатна забезпечити перетворюваним правам людини у права життя відповідну термінологію, принципи, розроблену систематизацію й інтелектуальні узгодження із єдиною загально визнаною цінністю, якою, безсумнівно, є життя. У результаті окремі права людини могли б бути замінені в усіх аспектах проєктованим *Кодексом прав життя*, який краще задовольнятиме потреби сьогодення.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Kuźniar R.* Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe. — Warszawa, 2002.
2. *Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R.* Prawa człowieka i ich ochrona. — Toruń, 2005.
3. *Porsdem H.* From Civil to Human Rights. Dialogues on Law and Humanities In the United States and Europe. — 2010.
4. *Gerber P.* Understanding Human Rights. — 2012.
5. *Tokarczyk R. A.* Biojursprudence. Podstawy prawa dla XXI wieku. — Lublin, 2008.
6. *Tokarczyk R. A.* Biojursprudence. Foundations of Law for the Twenty-First Century. — Lublin, 2008.
7. *Francis Fukuyama* Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej. — Kraków, 2004.
8. *Breczko A.* Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnomedycznego. — Białystok, 2011.
9. *Piechowiak M.* Filozofia praw człowieka. — Lublin, 1999.
10. *Ciszek M.* Bezpieczeństwo i prawa człowieka w dziedzinie etycznych problemów ludzkiej prokreacji. Studium bioetyczno-prawne. — Warszawa, 2011.
11. *Fagan A.* Human Rights. Confronting Myths and Misunderstandings. — 2012.
12. *Tokarczyk R.* Nauka o uprawnieniach naturalnych // Nauka Polska. — 1993. — № 5.
13. *Tokarczyk R.* Interrelation Between Human Rights, Natura Rights and Natural Law Concepts // Protection of Human Rights In Poland and European Communities ed. L. Leszczyński. — Lublin, 1995.
14. *Motyki K.* Prawa człowieka. Wprowadzenie, Wybór źródeł. — Lublin, 1999.
15. *Leksykon* ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć / redakcja Michał Balcerzak, Sebastian Sykuna. — Warszawa, 2010.
16. *Baer P. R.* Controversies in the Current International Human Rights Debate // Human Rights Working Papers. — 2000. — № 3.
17. *Latawiec A.* W poszukiwaniu istoty dylematów etycznych // Etyka współczesnych dylematów / pod redakcją Krzysztofa Kalki i Andrzeja Papuzińskiego. — Bydgoszcz, 2006.
18. *Encyklopedia* bioetyki / pod redakcją Andrzeja Muszala. — Radom, 2005.
19. *Kiss A.* Abuse of Rights // The Max Planck Encyclopedia of Public International Law / ed. R Wolfram. — Oxford, 2008.
20. *Szerzej J.* Zajadło Filozoficzne problemy ochrony praw jednostki // Ochrona praw jednostki / pod redakcją Z. Brodecki. — Warszawa, 2004.
21. *Grzymkowska M.* Standardy bioetyczne w prawie europejskim. — Warszawa, 2009.

¹ Намір надати правам людини справжнього та загального значення висловила А. Порздам [53].

22. *Morańska E. H.* Standardy ochrony praw człowieka na przykładzie wyroków ETP w sprawach przeciwko Polsce // Na wokandzie. — 2011. — № 3.
23. *Tokarczyk R.* Etyka prawnicza czy prawo etyczne // Państwo i Prawo. — 2005. — Z. 4.
24. *Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z.* Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe. — Warszawa, 1974.
25. *Dworkin R.* Biorąc prawa poważnie. — Warszawa, 1998.
26. *Kelsen H.* Czysta teoria prawa. — Warszawa, 1934.
27. *Ross A.* Directives and Norms. — London, 1968.
28. *Opalek K.* Z teorii dyrektyw i norm. — Warszawa, 1974.
29. *Niesiołowski J.* Normy, dyrektywy, operatywny jako wypowiedzi prawodawcy // Gdańskie Studia Prawnicze. — 2000. — № 7.
30. *Tokarczyk R.* Biojurysprudencja w świetle ocen i polemik // Myśl i polityka. — Kraków, 2011. — Vol. O Myśli Politycznej / redakcja naukowa Bogdan Szlachta.
31. *Poland S. C.* Bioethics, Bielaw and Western Legal Heritage [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bioethics.georgetown.edu/publications/scopenotes/sn45.pdf>.
32. *Biller-Andorno N.* Eine Untersuchung über das Verhältnis von Bioethik und Biorecht [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.research-projects.uzh.ch/p10825.htm>.
33. *Bioethics and Biolaw Thought Literature* / ed. D. Carpi. — de Gruyter, 2011.
34. *Tokarczyk R. A.* Bioprawo // Słownik bioetyki, biopolityki i ekofilozofii / pod redakcją Mariusza Ciszka. — Warszawa, 2008.
35. *Miller J.* Is Legislation In Bioethics Desirable? An Explanation of Aspects of the Intersection of Bioethics and Biolaw // Bioethics and Biolaw. — Copenhagen 2000. — Vol. I. Judgment of Life / eds. P. Kemp, J. Rendtorff and N. M. Johanssen.
36. *Chen J.* Biolaw: Cracking the Code // Kansas Law Review. — 2008. — Vol. 56.
37. *Rendtorff J. D.* Basic Principles in Bioethics and Biolaw [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bu.edu/wecp/Papers/Bioe/BioeRend.htm>.
38. *Kemp P.* Four Ethical Principles in Biolaw // Bioethics and Biolaw. — Copenhagen, 2000. — Vol. II. Four Ethical Principles / eds. P. Kemp, J. Rendtorff, N. M. Johanssen.
39. *Kemp P., Rendtorff J. D.* The Barcelona Declaration. Towards an Integrated Approach to Basic Ethical Principles // Synthesis Philosophica. — 2008. — № 46.
40. *Rendtorff J. D.* Basic Principles in Bioethics and Biolaw [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bu.edu/wep/Papers/Bioe/BioeRend.htm>.
41. *Beyleveld D., Brownsword R.* Human Dignity in Bioethics and Biolaw. — 2001.
42. *Brownsword R.* Human dignity, biolaw and the basis of moral community // Journal International de Bioethique. — 2001. — Vol. 21. — № 4.
43. *Dwyer D.* Beyond Autonomy: The Role of Dignity in «Biolaw» // Oxford Journal of Legal Studies. — 2003. — Vol. 23. — № 2.
44. *Cochrane A.* Undignified Bioethics // Bioethics. — 2010. — Vol. 24. — № 5.
45. *Krajewska A.* Pojęcie godności w prawie europejskim i porządkach krajowych w kontekście rozwoju biomedycyny // Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego. — Vol. IV. A.D. MMVI.
46. *Tokarczyk R.* Idea sprawiedliwości // Tokarczyk R. Filozofia prawa. — Wyd. XI. — Warszawa, 2009.
47. *Fagot-Largeault A.* Evaluating and Judging Bionorms vs. Human Judgment // Bioethics and Biolaw. — Copenhagen, 2000. — Vol. I. Judgment of Life / P. Kemp, J. Rendtorff and N. M. Johanssen.
48. *Hanette-Vaucher S.* Reasonableness and Biolaw // Law and Philosophy Library. — 2009. — Vol. 86.
49. *Tokarczyk R.* Prawa narodzin, życia i śmierci. — Wyd. X. — Warszawa, 2010.

50. *Stepherd D.* Bioethics and Law. — New York, 2005.
51. *Rogowska B.* Prawa i wolności w systemach etyczno-moralnych // Historia i filozofia praw człowieka / pod redakcją Agnieszki Florczak i Bartosza Bolechowa. — Toruń, 2006.
52. *Keane D., McDermott Y.* The Challenge of Human Rights. — 2012.
53. *Porsdam A. H.* Civil Religion, Human Rights and International Relations. — 2012.

Токарчик Р. Про необхідність трансформації концепції прав людини у концепцію прав життя

Анотація. У статті висвітлюється поміркована позиція, яка одночасно уникає як захоплення до повного заперечення існуючого поняття прав людини, так і до їх беззастережного схвалення. Така позиція свідчить про необхідність модернізації прав людини у зв'язку з їх непристосованістю до сучасних потреб. На сьогодні активно розвивається біотехнологія, котра водночас пробуджує великі сподівання та серйозні загрози для головної цінності, якою завжди є життя. У зв'язку з цим традиційна етика трансформується у біоетику, традиційне право — у біоправо, традиційна юриспруденція — у біоюриспруденцію. Ці перетворення стосуються також прав людини, яким потрібно було б надати нової форми прав життя — біо-права.

Ключові слова: права людини, права життя, біотехнологія, біоетика, біоправо, біоюриспруденція.

Токарчик Р. О необходимости трансформации концепции прав человека в концепцию прав жизни

Аннотация. В статье освещается умеренная позиция, одновременно избегающая как стремления к полному отрицанию существующего понятия прав человека, так и к их безоговорочному одобрению. Такая позиция свидетельствует о необходимости модернизации прав человека в связи с их неприспособленностью к современным потребностям. На сегодня активно развивается биотехнология, одновременно вызывающая большие ожидания и серьезные угрозы для главной ценности, каковой всегда является жизнь. В связи с этим традиционная этика трансформируется в биоэтику, традиционное право — в биоправо, традиционная юриспруденция — в биоюриспруденцию. Эти преобразования касаются также прав человека, которым необходимо было бы придать новую форму прав жизни — биоправа.

Ключевые слова: права человека, права жизни, биотехнология, биоэтика, биоправо, биоюриспруденция.

Tokarchyk R. On the Necessity of Transformation the Conception of Human Rights into the Conception of the Rights of Life

Summary. The moderate position avoiding both a promotion to complete denial of the existing concept of human rights and their unconditional approval is presented in the article. This position demonstrates the necessity of modernization of human rights due to their inability to modern needs. Nowadays actively developing biotechnology simultaneously evokes great expectations and serious threats to the main value, which is always a life. Therefore, traditional ethics transforms into the bioethics, traditional law — into the biolaw, traditional jurisprudence — into the biojurisprudence. These changes also relate to the human rights, which should be provided by a new form of the rights of life — the biolaw.

Key words: human rights, rights of life, biotechnology, bioethics, biolaw, biojurisprudence.